

přednostně ujmala jedna část společnosti spíše než jiná. Zdá se rozumné vyjít při našem vysvětlování protekcionistického hnutí nikoli z třídních zájmů, ale ze sociálního materiálu, který trh ohrožoval.

Nebezpečné body byly dány hlavními směry úroku. Konkurenční trh práce zasáhl nositele pracovní síly, totiž člověka. Mezinárodní volný obchod představoval hrozbu především pro největší hospodářské odvětví závislé na přírodě, tedy zemědělství. Zlatý standard ohrožoval výrobní organizace závislé ve svém fungování na relativním pohybu cen. V každé z těchto oblastí se rozvíjely trhy, z nichž pro společnost vyplývala latentní hrozba některému z životně důležitých aspektů její existence.

Trhy práce, půdy a peněz lze snadno rozlišit; avšak není už tak snadné rozlišit ty části kultury, jejichž jednotlivými jádry jsou lidské bytosti, pak jejich přirozené prostředí a nakonec produktivní organizace. V kulturní sféře jsou člověk a příroda prakticky jedním; peněžní aspekt produktivního podnikání vstupuje pouze do jednoho sociálně životně důležitého zájmu, totiž jednoty a soudržnosti národa. A tak zatímco trhy pro fiktivní komodity práce, půdy a peníze byly odlišné a oddělené, hrozby, které představovaly pro společnost, již zahrnovaly, vždy striktně oddělovat neslo.

Navzdory tomuto nárysu institucionálního vývoje západní společnosti během kritických osmdesátí let (1834–1914) můžeme zobrazit každý z těchto nebezpečných bodů v podobné perspektivě. Tržní organizace, ať už se týkala člověka, přírody nebo produktivní organizace, přerůstala v riziko a určité skupiny či třídy žádaly ochranu. V každém z těchto případů sice měla významná časová prodleva mezi vývojem v Anglii, na kontinentu a v Americe důležitý dosah, přesto však kolem přelomu století vytvořil protekcionistický protipohyb analogickou situací ve všech západních zemích.

Budeme se tudíž odděleně zabývat obranou člověka, přírody a produktivní organizace – hnutím sebeochrany, v jehož důsledku vznikl daleko pevnější smletý typ společnosti, který byl přesto vystaven nebezpečí totálního zničení.

TRH A ČLOVĚK

Oddělit práci od jiných životních aktivit a podřít ji zákonům trhu znamenalo zničit všechny organické formy existence a nahradit je jinným – atomistickým a individualistickým – typem organizace.

Takovému schématu destrukce nejlépe sloužila aplikace principu svobody smlouvy. V praxi to znamenalo likvidaci nesmluvních organizací přibuzenství, sousedství, profese a vyznání, neboť ty si činily nárok na oddanost jedince, čímž omezovaly jeho svobodu. Podával-li se tento princip jako princip nezášahování – jak si to zvykli dělat ekonomičtí liberálové –, bylo to pouze výrazem zakořeněného před-sudečného příklonu k určitému druhu zasahování, totiž takovému, které by zničilo nesmluvní vztahy mezi jednotlivci a zabránilo jejich spontánnímu znovuvytváření.

Tento dopad zavedení pracovního trhu je jasně patrný v dnešních koloniálních oblastech. Domorodci mají být přinuceni vydělávat si na živobytí prodáváním své práce. Za tímto účelem je třeba zničit jejich tradiční instituce a zabránit jejich opětovnému utvoření, protože jedinci v primitivní skupině zpravidla nehrozí hladovění, neocitne-li se ve stejné těžké situaci komunita jako celek. Například v systému pozemkového vlastnictví v *králově Káfrů* „je bída nemožná: kdokoli potřebuje pomoc, bez diskusí ji dostane.“¹ Žádnému Kwakutlovi „nikdy ani v nejmenším nehrozilo, že bude hladovět.“² „Ve společnostech žijících na hranici existenčního minima neexistuje hladovění.“³ Princip svobody od nedostatku se stejně tak uznával i v indické vesnické komunitě a – mohli bychom dodat – v podmínkách téměř všech typů sociální organizace bez výjimky přibližně až do začátku šestnáctého století v Evropě, kdy se na Sorbonně debatovalo o moderních myšlenkách o chudých, které vyslovil humanista Vives. Právě díky absenci

¹ Mair, L. P., *An African People in the Twentieth Century*, 1934.

² Loeb, E. M., „The Distribution and Function of Money in Early Society“, v *Essays in Anthropology*, 1936.

³ Herskovits, M. J., *The Economic Life of Primitive Peoples*, 1940.

hrozby individuálního hladovění je primitivní společnost v jistém smyslu lidštější – a zároveň méně ekonomická – než tržní ekonomika. Je paradoxní, že původní příspěvek bílého muže světu černého může spočívat hlavně v tom, že bíloch černocha uvedl do možnosti, jak využít bílé hladu. Kolonisté tak mohou rozhodnout, že se vykácejí chlebovačky, aby vznikl umělý nedostatek potravy, nebo mohou na domorodce uvalit daň z charité, aby ho přinutili se ztratit směřovat práci. Účinek je v obou případech podobný jako u tudorovských záborů, v jejichž důsledku se objevily potravní hordy tuláku. Jedna zpráva Společnosti národů s náležitým zděšením uvedla, že se v africké buni nedávno začala vyskytovat neblahá postava ze scény Evropy šestnáctého století – „muž bez pána“.⁴ Za pozdního středověku se objevovat pouze ve „skulinách“ společnosti.⁵ Byl to nicméně předchůdce kočovného nádeníka devatenáctého století.⁶

To, co může bílý muž dosud příležitostně provádět v dalekých končinách – rozšířit sociální strukturu, aby z nich vyřezal prvek práce –, činil v osmnáctém století bílí muži za podobným účelem i bílým populacím. Hobbesova bizarní představa Státu jako lidského Leviathana, jehož ohromné tělo je tvojeno nekonečným počtem lidských těl, zastínil ricardovský konstrukt pracovního trhu přisunu lidských životů, jejichž dodávka se reguluje množstvím potravy dané lidem k dispozici. I když se uznávalo, že existuje obvyklá úroveň, pod níž nemůže klesnout mzda žádného dělníka, toto omezení se mělo za efektivní pouze v tom případě, že dělníkovi nezbyvala jiná volba než mezi tím zůstat bez jídla, nebo nabídnout svou práci na trhu za tolik, kolik mu vynese. To mimochodem vysvětluje jinak nevyvěřitelné opomenutí klasických ekonomů, totiž proč se schopnost vyrábět fungující trh práce přisuzovala pouze trestu v podobě hladovění, a ne též lákadlu v podobě vysokých mezd. Také tedy koloniální zkušenost tu jejich potvrzuje. Čím vyšší jsou totiž mzdy, tím menší má domorodce motivaci vynakládat úsilí, protože kulturní normy ho na rozdíl od bělocha nenutí vydělávat co možná nejvíc peněz. Tato analogie je o to příhodnější, že tak jako domorodci, kteří se často podvolili pracovat našim způsobem, jen když jim hrozil tělesný trest, ne-li přímo fyzické

⁴ Thurnwald, R. C., op. cit.

⁵ Brinkmann, C., „Das soziale System des Kapitalismus“, *Grundriss der Sozialökonomik*, 1924.

⁶ Toynebe, A., *Lectures on the Industrial Revolution*, 1887, str. 98.

zmrzačení, se také první dělníci dělali továren, kde se cítili ponižováni a znásilňováni. Lyonští továrníci osmnáctého století trvali na nízkých mzdách hlavně ze sociálních důvodů.⁷ Tvrdili, že jen přepracovaný a utlačovaný dělník se zrekne sryků se svými soudruhy a vymaní se ze stavu osobního poddanství, v němž mohl být přinucen dělat, cokoliv po něm chtěl jeho pán. Právni donucení a farmosní poddanství v Anglii, přinejmenším absolutistické pracovní policie na kontinentě, smluvní vázanost pracovní síly v raných Amerikách, to byly nezbytné předpoklady „ochotného dělníka“. Posledního stupně se však dosahovalo s využitím „trestu přírody“, hladu. Aby ho bylo možno uvést na trh, bylo třeba zlikvidovat organickou společnost, která odmítala připustit, aby jednotlivec hladověl.

Ochrana společnosti je v prvé řadě na vládcích, kteří mohou přímo prosazovat svou vůli. Ekonomičtí liberálové však až příliš snadno podléhají předpokladu, že zatímco ekonomičtí vládcové jsou zpravidla prospěšní, političtí nikoli. Adam Smith si to podle všeho nemyslel, když požadoval, aby v Indii správu prořeznickým výsadní obchodní společnosti nahradila přímá britská vláda. Tvrdil, že političtí vládcové budou mít obdobné zájmy jako ovládati, jejichž bohatství bude zvyšovat jejich důchod: obchodník má oproti tomu zájmy, které jsou zájmem jeho zákaznicků přirozeně antagonistické.

V Anglii připadla ochrana života prostého lidu před náporům průmyslové revoluce vzhledem k jejich zájmu a dispozici na anglické pozemkové třídy. Speenhamland byl příkopem, vybudovaným na obranu tradiční venkovské organizace v době, kdy venkov bíčoval bouře změny, čínící ze zemědělství křehké živobytí. Příslušníci venkovské statkářské šlechty byli ve své přirozené neochotě sklonit se před potřebami průmyslových měst prvními, kdo se postavil do bity, která měla trvat století a skončit porážkou. Jejich odpor však nebyl marný; po několik generací odvracel zkázu a poskytl čas na téměř úplné přizpůsobení. Po kritické čtyřicetileté období zpomaloval ekonomický pokrok, a když reformovaný parlament roku 1834 Speenhamland zrušil, statkáři přisunuli svůj odpor na tovární zákony. Církev a státek teď burcovaly lid proti majetům továren, jejichž převažba by způsobila, že by se již nedalo odolat volání po levných potravinách, a nejspíš by tak vzniklo nebezpečí zrušení rent a desátků.

⁷ Heckscher, E. F., op. cit., sv. II, str. 168.

Například Oastler byl „anglikán, tory a protekcionista,³ navíc byl také humanitář. Totéž platilo, i když tyto příměsi torovského socialismu byly namíchany v různých poměrech, i o jiných velkých bojovnících a představitelích továrního hnutí: o Sadlerovi, Southeym a lordu Shaftesburym. Předtucha hrozičích finančních zrást, která pronásledovala většinu jejich následovníků, se ukázala až příliš dobře opodstatněná: manchesterští exportéři se brzy začali dožadovat nižších mezd, což znamenalo levnější obilí – odvolání Speenhamlandu a rozvoj továren ve skutečnosti připravily cestu pro úspěch agitace za zrušení obilních zákonů v roce 1846. Přesto však z různých nahodilých důvodů bylo zruinování zemědělství v Anglii odloženo o celou generaci. Mezitím Disraeli zakládal torovský socialismus na protestu proti Reformě Chudinského zákona a konzervativní angličtí stádkáři prosazovali do industriální společnosti radikálně nové způsoby života. Zavedení desetihodinového pracovního dne pro ženy a mladistvé v roce 1847, které Karl Marx oslavoval jako první vítězství socialismu, bylo dílem osvícených reakcionářů.

Pracující lidé sami v tomto velkém hnutí, jehož výsledkem bylo, že mohli přežít – obrazně řečeno – tuto plavbu otroků ze západní Afriky do západní Indie, sotva co znamenali. Do určování svých osudů mohli mluvit stejně málo jako černý náklad Hawkinsových lodí. Přesto však právě tato chybějící aktivní participace ze strany britské pracující třídy v rozhodování o svém vlastním osudu určila směr anglické sociální historie a učinila ji – v dobrém či zlém – tak rozdílnou od sociální historie na kontinentu.

Na nechtěných rozrušeních, tápáních a klopýtnutích rodící se třídy, jejíž skutečnou povahu historie dlouho neodhalila, je jakýsi podivný rys. Politicky byla britská dělnická třída definována Zákonem o parlamentní reformě z roku 1832, která jí nepřiznávala volební právo; ekonomicky ji Reforma Chudinského zákona zbavovala chudinské podpory a odlišovala ji od chudáků. Po nějaký čas si vznikající průmyslová dělnická třída nebyla jista, zda její záchrana nakonec nespočívá v návratu k rurálnímu životu a k podmínkám rukodělné výroby. Ve dvou desetiletích následujících po zrušení speenhamlandského systému bylo její úsilí zaměřeno na zastavení svobodného využívání strojového vybavení buď prosazením klauzulí o zaučení k řemeslnic-

³ Dickey, A. V., op. cit., str. 226.

kému zákonu, nebo prostřednictvím přímých akcí jako v luddistickém hnutí. Tento zpátečnický postoj se udržoval jako spodní proud po celou dobu owenovského hnutí až do konce čtyřicátých let, kdy zákon o desetihodinové pracovní době, úpadek charutistického hnutí a začátek zlatého věku kapitalismu vymazaly vizi minulosti. Až do této doby byla britská dělnická třída *in situ nascendi* sama pro sebe hádankou; a teprve když pochopíme její polovečdomé pohyby, můžeme posoudit nezměrnost zráty, kterou Anglie utrpěla kvůli vyloučení dělnické třídy z rovnocenného sdílení národního života. Když vyhaslo hnutí owenovců a chartistů, byla Anglie chudší o substanci, na níž mohla po následující stáletí budovat anglosaský ideál svobodné společnosti.

I kdyby owenovské hnutí vyústilo jen v nevýznamné místní aktivity, vytvořilo monument tvořivé představivosti této rasy, a i kdyby chartismus nikdy nepronikl za hranice jádra stoupenců, kteří pojali myšlenku dosáhnout pro národ práva na „národní pracovní volno“, ukázal, že někteří lidé jsou stále ještě schopni snít své vlastní sny, a položil meze společnosti, která zapomněla podíbu člověka. To však nebyl případ ani jednoho z nich. Owenismus nebyl jen inspirací nepatrné sekty a ani chartismus se neomezoval na politickou *élite*; obě hnutí vráhla stovky tisíc řemeslníků, rukodělných výrobců, pracovníků a dělníků a se svými černými stoupenci se zařadila mezi největší sociální hnutí v moderní historii. Ať už tato hnutí byla jakkoli rozdílná a podobala se jen mírou svého neúspěchu, sloužila k důkazu, jak nevyhnutelná byla od počátku ochrana člověka proti trhu.

Owenovské hnutí původně nebylo ani politické, ani dělnické. Představovalo touhu obyčejných lidí, zasažených příchodem továrního průmyslu, objevit formu existence, v níž by byl člověk pánem stroje. V zásadě si kladlo za cíl to, co by se nám mohlo zdát jako vyhnutí se kapitalismu. Taková formulace je samozřejmě nutně poněkud zavádějící, neboť organizační role kapitálu a povaha seberegulačního trhu nebyla stále ještě rozpoznána. Přesto však asi nejlépe vyjadřuje ducha Owena, který rozhodně nebyl nějakým nepřitelem strojů. Navzdory strojům, domníval se, by měl člověk zůstat svým vlastním zaměstnancem. Problém strojů měl vyřešit princip kooperace či „jednoty“, aniž by se obětovala individuální svoboda, sociální solidarita, lidská důstojnost nebo soucit s blízkými.

Síla owenismu spočívala v tom, že jeho inspirace byla naprosto praktická, ale jeho metody byly založeny na hodnocení člověka jako

celku. Ačkoli jeho problémy byly byrocratické všední, jako například kvalita stravy, bydlení a vzdělání, úroveň mezd, vyhnutí se nezaměstnanosti, podpora v nemoci a podobně, otázky, kterými se zabýval, byly tak široké jako morální síly, jichž se dovolával. Přesvědčení, že jen co budou nalezeny správné metody, může být uzdravena celá lidská existence, umožňovalo, aby kořeny tohoto hnutí pronikaly do hlubších vrstev, kde se formovala samostatná osobnost člověka. Jen zřídka se vyskytlo méně intelektualizované sociální hnutí podobného rozsahu; přesvědčení těch, kdo se v něm angažovali, obdařovalo významem i ty zdánlivě nejrůznější činnosti, takže nepotřebovali žádou jinou víru. Jejich víra byla vskutku protočká, neboť trvali na metodách rekonstrukce, které transcendovaly třízní ekonomiku.

Owenismus byl nábožensvím průmyslu, jehož hlasatelem se stala dělnická třída.⁹ Bohatství jeho forem a iniciativ bylo nepřekonatelné. Prakticky však znamenal počátek moderního odborového hnutí. Zakládaly se kooperativní společnosti, které se specializovaly hlavně na maloobchodní prodej svým členům. Nebyla to samozřejmě ještě obvyklá sportibitelská družstva, ale spíše obchodní sklady zásobované naděnci, které měly věnovat zisk z podnikání podpoře owenovských plánů, zejména Vespice spolupráce. Jejich aktivity se týkaly stejně tak vzdělání a propagandy jako komerční oblasti; jejich cílem bylo spojeným úsilím vytvořit Novou společnost. „Sjednocené obchody“ zakládání členy odborových svazů měly spíše povahu výrobních družstev, kde nezaměstnaní řemeslníci mohli nalézt práci nebo – v případě stávek – stávkující si vydělat nějaké peníze místo mzdy. V owenovských „směňárnách práce“ se představovala družstevních skladů rozvinula do instituce *šití generis*. Jádrem směňárny či bazaru bylo spojení na komplemenární povahu řemesel; vzájemným poskytováním potřebných služeb se řemeslníci osvozovali, jak si myslili, od výkyvů trhu; to bylo později doplněno užíváním pracovních bankovek, jejichž oběh dosáhl dosti významné míry. Takový prostředek se může dnes jevit jako fantastický, ale v Owenově době stále nebyla prozkoumána nejen podstata námezdní práce, ale ani bankovek. Socialismus se v zásadě nelišil od projektů a nápadů, jimiž ovlivňovalo benhamovské hnutí. V experimentující náhledě byly stále ještě nejen rebelující opozice, ale i účryhodná střední třída. Sám Jeremy Benham investoval do Owenova fururistického vzdělávacího plánu v New Lanarku a obdržel

⁹ Cole, G. D. H., *Robert Owen*, 1925; z této práce zde vydáně čerpám.

dividendu. Vlastní owenovské společnosti byly asociace nebo kluby, které chtěly podporovat plány na budování Vespice spolupráce, jak jsme je popisovali v souvislosti s podporou chudých; to byl počátek zemědělských výrobních družstev, jejichž myšlenka má tak dlouhou a účryhodnou historii. První národní organizací výrobců se syndikalistickým cíli byl Operativní svaz stavitelů, který se snažil přímo regulovat podnikání ve stavitelství vytvořením „stavitelství na nejrozáhlejší škále“, zavedením své vlastní měny a ukázkám prostředků realizace „většeho sdružení pro emancipaci produktivních tříd“. Od tohoto počíná se datují průmyslová výrobní družstva devatenáctého století. Od vytvoření tohoto svazu či Cechu stavitelů a jeho „Parlamentu“ se začaly šířit dokonce ještě ambicióznější sjednocené odborové svazy; ve volně federaci odborů a družstevních společností bylo během krátké doby organizováno téměř milión dělníků a řemeslníků. Jejich myšlenkou byla průmyslová revoluce nenašlínými prostředky, která se nebudou zdát jako kontradike, vzpomene-li si, že v mesianistickém úsvitu jejich hnutí se předpokládalo, že už pŕuhé vědomí jejich mise učiní z aspirací pracujících něco neodolatelného. K vesnické věrní této organizace patřili Mučedníci z Tolpuddle. Propagandu pro rovnámi legislativu prováděly regenerační společnosti, které byly založeny na etických společnostech a staly se předzvěstí sekularistického hnutí. V jejich prostředích se plně rozvinula myšlenka nenašlíného odporu. Owenismus v Anglii, stejně jako saint-simonismus ve Francii vykazoval všechny charakteristiky duchovní inspirace. Ale zatímco saint-simon pracoval na renesanci křesťanství, Owen byl prvním oponentem křesťanství mezi moderními vůdci dělnické třídy. Nežividitelnějšími praktickými výhonky owenismu byla samozřejmě ve Velké Británii sportibitelská družstva, která našla napodobitele po celém světě. To, že byl tento podnik ztracen – či spíše že se udržel jen na periferii sportibitelského hnutí –, bylo největší jednotlivou porážkou duchovních sil v historii průmyslové Anglie. Přesto však národ, který si po morálním ponížení z období Spenshamandu stále zachoval pružnost, kterou vyžadovalo tak imaginativní a trvalé tvořivé úsilí, musí disponovat téměř neomezenou intelektuální a emoční energií.

Na owenismu s jeho nárokem na člověka jako celek stále ulpívalo něco ze středověkého dědicví korporativního života, což se projevovalo v Cechu stavitelů a v rušámi scéně jeho sociálního ideálu Vespice spolupráce. Ačkoli byl zdrojem moderního socialismu, jeho návrhy

se nezakládaly na otázkách vlastnictví, která je jen právním aspektem kapitalismu. Při kritice nového fenoménu průmyslu – stejně jako Saint-Simon – rozpoznal výzvu stroje. Avšak charakteristickým rysem owenismu bylo jeho trvání na *sociálním* přístupu: odmítl akceptovat rozdělení společnosti na ekonomickou a politickou sféru, což nakonec vedlo k odmítnutí politické akce. Přijetí oddělené ekonomické sféry by znamenalo uznání principu zisku a výdělků jako organizační síly společnosti. To Owen odmítl udělat. Jeho génius rozpoznal, že zacielení stroje je možné jen v nové společnosti. Industriální aspekt věci se u něho v žádném případě neomezoval na ekonomiku (to by znamenalo obchodnický pohled na společnost, který odmítal). New Lanark ho naučil, že mzda je v životech dělníků jen jedním z mnoha jiných faktorů, jako byly přírodní a domácí prostředí, kvalita a ceny zboží, stabilita zaměstnání a bezpečná držba majetku. (Továrny v New Lanarku, podobně jako některé jiné firmy před nimi držely své zaměstnance na výplatní listině, i když pro ně nebyla práce.) Ale v tomto uspořádání bylo obsaženo mnohem více. Vzdělávání dětí a dospělých, zajištění zábavy, tance a hudby a obecný předpoklad vysokých mórálních a osobních standardů starých i mladých vytvářely atmosféru, v níž získávala nový status pracující populace jako celek. New Lanark navštěvovaly tisíce osob z celé Evropy (a dokonce z Asie), jako by to byla rezervace budoucnosti, v níž bylo dosaženo nemožného výkonu – sloužit fungující úspěšné tovární podnikání s lidskou populací. Přesto však Owenova firma vyplácela významně nižší mzdy, než bylo běžné v některých sousedních městech. Zisky New Lanarku pramenily hlavně z vysoké produktivity práce ve zkrácených hodinách díky výborné organizaci a odpočatým lidem, což byly výhody, které převažovaly růst reálných mezd zahrnutý ve středních prostředcích věnovaných pro zajištění slušného života. Ty samotné vysvětlují všechny city, jimiž dělání lidí k Owenovi, k nimž ovšem nepatřilo pochlebnictví. Z těchto a podobných zkušeností odvozoval Owen svůj sociální, to znamená širší než ekonomický, přístup k problému průmyslu.

Jeho pohledu dále slouží ke cti, že navzdory tomuto komplexnímu přístupu chápal sřízavost konkrétních fyzických faktů, ovládajících dělníkovu existenci. Jeho náboženské citění se bouřilo proti praktickému transcendentálnímu, jaký projevovovala jistá Hannah Moreová ve svých traktátech z laciné knižnice. Jeden z nich vynášel příklad děvčátka z lancashirského uheleho dolu. Do šachty ji dali ve věku devíti let, aby s bratrem, který byl o dva roky mladší, dělala

tahače.¹⁰ „S radostí ho [svého otce] následovala dolů do uhele jámy, ztrácejíc se v útroběch země, aby se tam v útlém věku, aniž se vymlouvala na své pohlaví, zapojila do téže práce jako horníci, kteří vskutku představují drsné, pro společnost však velmi užitečné plémé.“ Otec zahynul při důlním neštěstí dětem před očima. Dívka se pak chtěla nechat zaměstnat jako služka, ale její žádost nepříznivě ovlivnilo, že předtím pracovala v dole, a byla odmítnuta. Naštěstí, oním povzbudivým řízením, jež mění utrpení v požeňání, vyvolaly její chování a trpělivost pozornost, na důl byly vzneseny jisté dotazy a dívka dostala tak krásný posudek, že byla přijata. „Tento příběh,“ uzavřel traktát, „snad chudé naučí, že se zřídkakdy v životě ocitnou tak na dně, aby se nemohli pozvednout k jisté míře nezávislosti, rozhodnou-li se spažit, a že neexistuje situace tak bídná, aby v ní nešlo uplatňovat mnohé úspěšné činnosti.“ Sestry Moreovy rády pracovaly mezi hladovějícími dělníky, ale jejich fyzické utrpení je v podstatě nezajímalo. Fyzický problém industrialismu chtěly řešit tím, že status a úlohu dělníkům přidělovaly zkrátka z plnosti své šlechtnosti. Hrdinčin otec byl podle Hannah Moreové pro společnost velmi užitečný; postavení dcery bylo uznáno v kladném hodnocení od jejích zaměstnavatelů. Hannah Moreová se domnívala, že pro fungující společnost není třeba už nic jiného.¹¹ Od takového křesťanství, které se zříkalo úkolu řešit problémy člověka světa a raději vynášelo imaginární status a úlohu ubohé hrdinky Hannah Moreové, místo aby se postavilo čelem srašlivému zjevení, přesahujícímu Nový zákon, zjevení situace člověka v komplexní společnosti, se Owen odvrátil. Hannah Moreová byla – o tom nemůže nikdo pochybovat – zcela upřímná ve svém přesvědčení, že čím ochotněji chudí přijmou svou ponižující situaci, tím snáze najdou božskou útrchu, na niž jedinou se spoléhala, jak pokud jde o jejich spásu, tak ve věci hladkého fungování tržní společnosti, v níž pevně věřila. Tyto prázdňové slupky křesťanství, z nichž vegetoval vnitřní život těch nejšlechternějších příslušníků horních tříd, však byly jen slabým odvarem kreativní víry nábožensví průmyslu, v jehož duchu se prostí lidé Anglie snažili spasit společnost. Kapitalismus však ještě měl v zásobě jinou.

¹⁰ More, H., *The Lancashire Colliery Girl*, 1795; srov. Hammond, J. L. a B., *The Town Labourer*, 1917, str. 230.

¹¹ Srov. Drucker, P. F., *The End of Economic Man*, 1939, str. 93, o anglických evangelikálech, a *The Future of Industrial Man*, 1942, str. 21 a 194 o statusu a funkci.

Chartistické hnutí se zaměřovalo na narolik odlišný soubor podnětů, že se dal jeho nástup po praktickém selhání owenismu a jeho unáhlených iniciativ vlastně téměř očekávat. Šlo o čisté politické úsilí, které chtělo působit na vládu prostřednictvím ústavních kanálů: snaha vyvíjet tlak na vládu se držela tradičních postupů reformního hnutí, které zajistilo volební právo středním třídám. Šest bodů Charty požadovalo faktické všeobecné hlasovací právo. Nesmlouvaná tvrdost, s níž reformovaný parlament takové rozšíření hlasovacího práva po třetinu století odmíтал, používání síly vzhledem k masové podpoře, již Charta očividně měla, i hrůza, s níž liberálové čtyřicátých let devarienáčtého století přistupovali k myšlence lidové vlády, dokládají, že toto pojetí demokracie bylo anglickým středním třídám cizí. Hlasovací právo lépe situovaným dělníkům přiznaly, až když dělnická třída přijala principy kapitalistického hospodářství a odborové svazy učinily svým hlavním zájmem hladký chod průmyslu, tj. až dlouho poté, co chartistické hnutí doznělo, a až už bylo jisté, že se dělníci nepokusí využít volební právo ve službách nějakých svých vlastních idejí. Z hlediska šíření tržních forem existence to snad bylo oprávněné, neboť to pomohlo překonat překážky v podobě organických a tradičních forem života přežívajících u pracujícího lidu. Pokud jde o zcela jiný úkol, který spočíval v obrození prostých lidí, jejich život byl za průmyslové revoluce vyvrácen z kořenů, a v jejich přivedení do ovčince národní kultury, ten zůstal nesplněn. Kdyby se jim dalo hlasovací právo v době, kdy už byla jejich schopnost podílet se na vědeckosti nenapravitelně poškozena, situaci by to nezachránilo. Vládnoucí třída udělala tu chybu, že princip nekompromisní třídní vlády rozšířily na typ civilizace, která požadovala – měla-li být chráněna před degenerativními vlivy – kulturní a vzdělávací jednotu lidového společenství.

Chartistické hnutí bylo politické, tedy i snaže pochopitelné než owenismus. Přesto lze pochybovat o tom, zda je možno docenit jeho emocionální sílu nebo alespoň rozsah bez nějakého imaginativního odkazu k době. Léta 1789 a 1830 udělala z revoluce v Evropě regulární instituci; v roce 1848 se v Berlíně a Londýně datum pařížského povstání ve skutečnosti předpovědělo s přesností, jaká se spíše než se sociálním pozdvižením spojuje se zahájením trhu, a vzápětí propukly „následné“ revoluce v Berlíně, ve Vídni, Budapešti a některých italských městech. Velmi to vřelo také v Londýně, neboť každý, včetně chartistů samých, očekával, že dojde k násilné akci, která parlament

přinutí dát lidu volební právo. (Právo hlasovat mělo méně než pannačtí procent dospělých mužů.) Nikdy za celou historii Anglie nedošlo k takové koncentraci síly, uvedených v pohotovost na obranu zákona a pořádku, jako 12. dubna 1848; statistice občanů byly toho dne ve funkci zvláštních konstáblů připraveny obrátit zbraně proto chartistům. Pařížská revoluce přišla příliš pozdě na to, aby dovedla lidové hnutí v Anglii k vítězství. Duch vzpoury, vyvolaný reformou Chudinského zákona a útrapami hladových čtyřicátých let, už tou dobou slábl; vlna stoupajícího obchodu zvýšila zaměstnanost a kapitalismus začal přinášet plody. Chartisté se pokojně rozpřijili. Parlament se dokonce jejich věci ani nezabýval; k tomu došlo až později, kdy byla jejich žádost v Dolní sněmovně odmítněna většinou pěti ku jedné. Nepomohlo, že se nasbíraly milióny podpisů. Nepomohlo, že se chartisté chovali jako zákona dbalí občané. Vítězové se jejich hnutí vysmáli a ono přestalo existovat. Tak skončila největší politická snaha anglického lidu učinit svou zemi lidovou demokracií. Rok či dva nato už na chartismus skoro nikdo ani nevzpomněl.

Na kontinent dospěla průmyslová revoluce o půlstoletí později. Tamní dělnickou třídu nevytráčilo z půdy žádné ohrazovací hnutí; za to, že napůl nevolnický zemědělský dělník opustil manské pansví a přesunul se do města, kde vešel ve styk s tržními nižší střední třídou a měl šanci osvojit si městský tón, mohla spíše lákadla vyšších mezd a městského způsobu života. Ani zdaleka to nepocítoval jako ponížení; měl pocit, že ho toto nové prostředí povznáší. Je nepochybné, že ještě na začátku dvacátého století byly bytové podmínky ohavné a že v nižších vrstvách městských dělníků bujely alkoholismus a prostituce. Přesto se vůbec nedalo srovnávat mezi morální a kulturní katastrofou anglického chalupníka či nájemce slušného původu, který najednou beznadějně zabředl do sociálního a fyzického bahna slumů v okolí nějaké továrny, a situací slovenského nebo třeba i pomohanského zemědělského dělníka, který se téměř přes noc změnil z ucedlého čeledína v průmyslového dělníka v moderní metropoli. Irský nebo velšský nádeník nebo skotský horal mohli mít, když se vlekli uličkami starého Manchesteru nebo Liverpoolu, podobnou zkušenost, ale syn anglického svobodného sedláka nebo vystřehovaný anglický nájemce určitě necítil, že by se mu zvýšil status. Nedávno emancipovaný venkovský slouha z kontinentu však měl nejenom dobrou šanci povýšit do nižších středních tříd řemeslníků a kupců s jejich starými kulturními tradicemi; na stejné lodi

s ním byla také buržoazie, jež jinak sociálně čněla vysoko nad něho, protože do řad skutečné vládnoucí třídy měla bezmála stejně daleko jako on. Proti feudální aristokracii a římskému episkopátu stály síly nově nastupující střední a dělnické třídy v těsném semknutí. Spojení těchto dvou tříd ve společném úroku na absolutismus a privilegia upevňovala inteligence, zejména univerzitní studenti. V Anglii byly střední třídy, at už šlo o venkovské šlechtice a kupce sedmnáctého století nebo o farmáře a řemeslníky století devatenáctého, dost silné na to, aby si svá práva hájily samy, a podporu u dělníků nehledaly dokonce ani ve svém téměř revolučním snažení v roce 1832. Anglická aristokracie navíc nejbohatší nováčky společlivě vstřebávala a rozšiřovala horní vrstvy společenské hierarchie; oproti tomu stále polofeudální aristokracie na kontinentu se syny a dcerami buržoazie manželství neuzavírala a absence institutu prvorozenství ji před ostatními třídami hermeticky izolovala. Každý úspěšný krok směrem k rovným právům a svobodám tak na kontinentě prospíval jak střední, tak dělnické třídě. Od roku 1830, ne-li už od roku 1789, bylo součástí kontinentální tradice, že dělnická třída buržoazii v bitvách s feudalismem pomáhala, jen aby jí – jak se říkalo – střední třída o plody vítězství připravila. Ale at už dělnická třída získávala nebo ztrácela, její zkušenost se zvětšovala a její cíle se dostávaly na politickou úroveň. Právě to se míní, když se říká, že se stávala třídně uvědomělou. Marxovské ideologie vyhrančovaly světový názor městerského dělníka, jehož okolnosti naučily používat svou průmyslovou a politickou sílu jako zbraň vysoké politiky. Zatímco britští dělníci získali nesrovnatelnou zkušenost s osobními a sociálními problémy odborového hnutí, včetně taktiky a strategie průmyslové akce, a národní politiku ponechávali na těch, kdo stáli výše na společenském žebříčku, středoevropský dělník se stal politickým socialistou, zvyklým řešit politické problémy – i když je pravda, že hlavně takové, které se týkaly jeho vlastních zájmů, jako například továrních zákonů a sociální legislativy.

Nastala-li industrializace kontinentu oproti industrializaci Velké Británie asi o půlstoletí později, ustavení národní jednoty se opozdilo ještě mnohem víc. Do stádia sjednocení, jehož Anglie dosáhla před stoletím, dospěly Itálie a Německo až během druhé poloviny devatenáctého století a menší východoevropské státy ještě později. V tomto procesu budování státu hrály pracující třídy zásadně důležitou roli, což ještě dále prohloubilo jejich politickou zkušenost. V industriálním věku nemohl takový proces neobsahovat sociální politiku. Bismarck

se snažil sjednotit druhou říši prostřednictvím zavedení epochálního programu sociální legislativy. Italské sjednocení urychlilo znárodnění železnic. V rakousko-uherské monarchii, tomto konglomerátu ras a národů, se koruna sama opakovaně obracela na dělnické třídy, aby jí podpořily v práci na centralizaci a ve vytváření imperiální jednoty. Také v této širší sféře našly socialistické strany a odborové svazy řadu příležitostí k tomu, aby prostřednictvím svého vlivu na legislativu posloužily zájmům průmyslového dělníka.

Kontury problémů dělnické třídy rozmazávala materialistická předpojatost. Britským autorům bylo zatěžko pochopit, proč na kontinentální pozorovatele působí rané kapitalistické podmínky v Lancashiru tak hrozivým dojmem. Poukazovali na ještě nižší životní úroveň spousty středoevropských řemeslníků v textilních odvětvích, kteří měli často stejně špatné pracovní podmínky jako jejich angličtí soudruzi. Takové srovnání však zastíralo jeden významný bod, jímž byl právě vzestup sociálního a politického statusu dělníka na kontinentě oproti poklesu tohoto statusu v Anglii. Kontinentální dělník neprošel degradující pauperizací Speenhamlandu a v jeho zkušenosti nebylo ani žádné období šířavé tvrdosti Nového chudinského zákona. Ze statusu nevolníka přešel – či spíše se pozvedl – do statusu továrního dělníka a velmi záhy i do statusu dělníka obdařeného volebním právem a organizovaného v odborech. Unikl tedy kulturní katastrofě, kterou přivodila průmyslová revoluce v Anglii. Kontinent se navíc industrializoval v době, kdy už bylo – téměř výhradně díky nápodobě anglických metod sociální ochrany – možné se přizpůsobit novým výrobním postupům.¹²

Kontinentální dělník potřeboval ochranu ani ne tak před dopady průmyslové revoluce – v sociálním smyslu na kontinentu k žádné takové věci nedošlo –, jako před normálním působením podmínek v továrnách a na tíhu práce. Dosáhl jí hlavně pomocí legislativy, kdežto jeho britští kolegové se více spoléhali na dobrovolná sdružení – odborové svazy – a na svou schopnost monopolizovat pracovní sílu. Sociální pojištění se na kontinentě objevilo relativně mnohem dříve než v Anglii. Tento rozdíl se hned vysvětloval kontinentální politickou dispozicí a poměrně brzkým rozšířením volebního práva na pracující masy kontinentu. Zatímco ekonomicky se rozdíl mezi donucovací

¹² Knowles, L., *The Industrial and Commercial Revolution in Great Britain During the 19th Century*, 1926.

a dobrovolnickou metodou ochrany – mezi zákonodárcstvím a odborářstvím – snadno nadhodnocuje, politicky byl jeho dosah ohromný. Na kontinentě byly odbory výtvorem politické strany dělnické třídy; v Anglii byla politická strana výtvorem odborů. Zatímco na kontinentě získalo odborářství více či méně socialistický ráz, v Anglii získal i politický socialismus v podstatě odborářský. Všeobecné volební právo, které mělo v Anglii tendenci zvyšovat národní jednotu, mělo proto na kontinentě někdy opačný účinek. Právě tam se naplnily Piteovy, Peelovy, Tocquevilloy a Macaulayovy obavy, že lidová vláda bude znamenat nebezpečí pro ekonomický systém.

Ekonomický vzato vedly anglické a kontinentální metody sociální ochrany k téměř identickým výsledkům. Dosáhly zamýšleného cíle: rozrušení trhu pro faktor výroby známý jako pracovní síla. Takový trh mohl sloužit svému účelu; jen pokud mzdy klesaly souběžně s cenami. Z lidského hlediska takový postulat znamenal krajní nestabilitu dělníkových výdělků, naprostou absenci pracovních norem, otročskou připravenost nechat se bezohledně přesunovat z místa na místo a úplnou závislost na rozmarech trhu. Misses správně tvrdil, že kdyby se dělníci „nechovali jako odboráři a kdyby omezili své nároky a měnili místo a práci podle požadavků trhu práce, nakonec by práci našli“. To shrnuje situaci za systému založeného na předpokladu komoditní povahy pracovní síly. Není na zboží rozhodovat o tom, kde bude nabídnuto k prodeji, k čemu bude využito, za jakou cenu bude moci změnit majitele a jakým způsobem bude zkonsumováno nebo zničeno. „Nikoho nedostatek pracovních příležitostí by byl nedostatek mezd, protože nezaměstnaný člověk postrádá nikoli práci, nýbrž odměnu za práci.“ Misses měl pravdu, i když si neměl přisuzovat originalnost; biskup Wharely řekl i 50 let před ním: „Když člověk prosí o práci, chce nikoli práci, nýbrž mzdy.“ Přesto je pravda, že technický vzato „může za nezaměstnanost v kapitalistických zemích skutečnost, že politika vlády i odborových svazů usiluje o udržení úrovně mezd, která není v souladu s existující produktivitou práce“. Neboť jak by mohla existovat nezaměstnanost, ptá se Misses, kdyby nebylo toho, že dělníci ne- jsou „ochotni pracovat za mzdy, které mohou dostat na trhu práce za konkrétní práci, již jsou schopni a ochotni dělat“? To objasňuje, co ve skutečnosti znamená požadavek zaměstnavatelů, aby byla pracovní síla mobilní a mzdy flexibilní: znamená to právě to, co jsme výše vymezili jako trh, na němž je lidská práce zbožím.

Přirozeným cílem veskeré sociální ochrany bylo takovou instituci zničit a znemožnit její existenci. Trh práce si mohl ve skutečnosti udržet svou hlavní funkci pouze za předpokladu, že mzdy, pracovní podmínky, standardy a regulace byly takové, že chránily lidskou povahu údařného zboží, pracovní síly. Tvrdit – jak to někdy slycháme – že sociální legislativa, rovární zákony, pojištění proti nezaměstnanosti a zejména odbory nezasáhly do mobility pracovní síly a flexibility mezd, znamená říkat, že tyto instituce naprosto nespĺnily svůj účel, jímž byl právě zásah do zákonů nabídky a poptávky, pokud jde o lidskou práci a její stažení ze sféry vlivu trhu.